

University of Groningen

Sodoms zondaar of schepsel Gods

van der Lee, Johanna

Published in:
De Negentiende Eeuw

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2016

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
van der Lee, J. (2016). Sodoms zondaar of schepsel Gods: Negentiende-eeuwse homoseksuelen over hun relatie met God. *De Negentiende Eeuw*.

Copyright

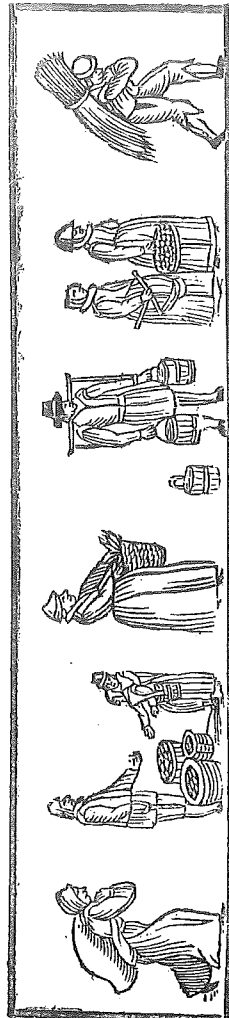
Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

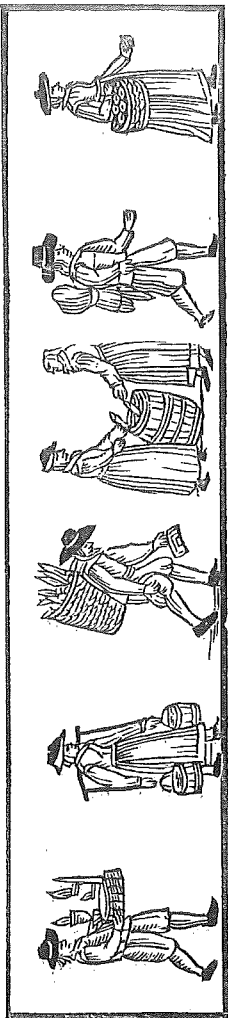
Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

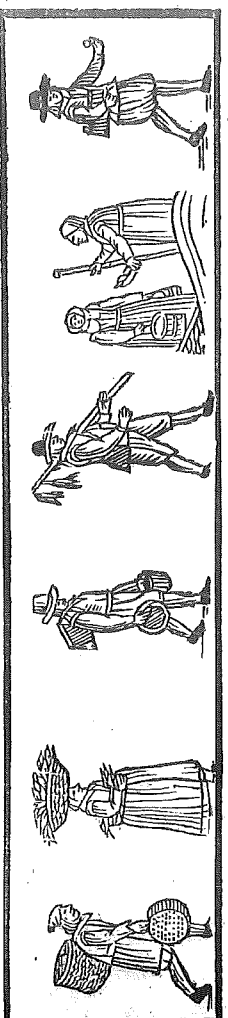
Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

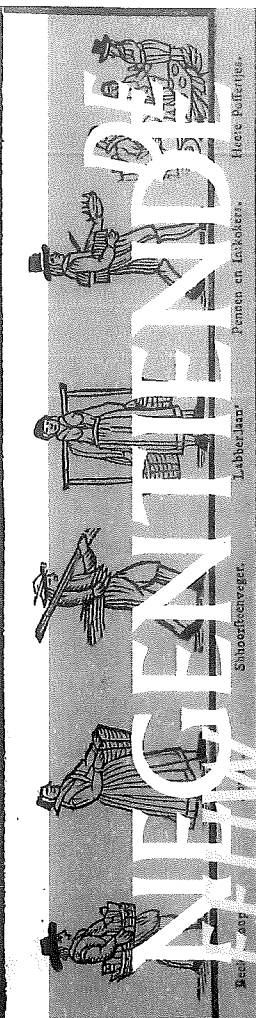
Oude Vrolijke koop. Aardappelen. Sita of Ralji. Wie ook Eieren. Kersfen. Sroo te koop.

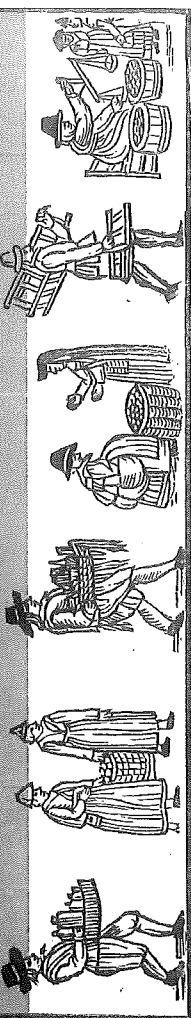
Lampus ko-p. Mi-eje Melk? Mandijze koop. Nieuwe Haring. Dekens Koop. Olijfsctien.

Zwaveltoeken. Bloemkool. Kestlap. Salm. Mossie. Almanskten.

Bech koop. Shooft-erveget. Labberham. Pennen en In-kokers. Heere Puffertes.

Eikter probatum. Krubsafen. Kramen en Brillie. Appelen koop. Soeten te maten. 5 fluiters een pond. Bij J. N O M A N, Boekdrukker te Z. Boemel.

DE NEGENTIENDE EEUW

1 GERT-JAN JOHANNES STRENGER LEEEMANS, 'Van deer handel zou hij zingen', Nederlandse koop-handels-gedichten 1770-1830

34 JOLANDA VAN DER LEE, Sodom's zondaar of schepsel Gods? Negentiende-eeuwse homoseksuelen over hun relatie met God

54 TOOS STRENG, Leest, maar leest niet mate. Over de houding tegenover het lezen in de eerste decennia van de negentiende eeuw

77 BOEKZAAL

Sodoms zondaar of schepsel Gods?

Negentiende-eeuwse homoseksuelen over hun relatie met God

JOLANDA VAN DER LEE

Sinner of Sodom or Gods creature? Nineteenth-century homosexuals about their relationship with God

In the nineteenth century psychiatrists established the existence of the homosexual identity and developed theories about its causes and characteristics. An important source of information they used were autobiographies of so called urgings (homosexuals). Given the fact that today most Christians accept the existence of the homosexual identity, it seems that over time the developed medical discourse on homosexuality has been given a place within the discourse of the Christian faith. This article focuses on the first phase of this 'processing' of the medical discourse. By analyzing five autobiographies of nineteenth century urgings that were published in the Netherlands I discuss how the authors coped with the combination of their homosexual identity and their religion. All authors supply evidence of regarding themselves as innate homosexuals and, as such, as a creature of God. They show different views about the goal He has with their creation – an unknown one, a special favor or a punishment – but they are all convinced that they are no sinner in His eyes, even if they are sexually active. However, the biblical sin of Sodomy – anal penetration – is assessed negatively.

Oktober 2014: de Remonstranten in Nederland voeren een vriendenwervings-campagne voor hun kerkgenootschap met de slogan: 'Mijn God trouwt ook homo's.' Een eeuw eerder zou dat onmogelijk geweest zijn in het land waar de gereformeerde minister-president Abraham Kuyper in 1904 nog een heel andere campagne rond homoseksualiteit voor ogen stond: 'Den kamp hebben wij te voeren als men [...] – God betere het! – de zonde van Sodom goedkeurt en zelfs aanbeveelt.'¹ In de iets meer dan honderd jaar die tussen deze twee uitspraken ligt, is christen zijn én homoseksueel zijn tot een combinatie geworden

1 In de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw bestond de term homoseksualiteit wel, maar was het niet de gebruikelijke term voor 'seksuele voorkeur voor leden van hetzelfde geslacht' (Van Dale). Ik gebruik deze term dus 'anachronistisch' in de vermelde betekenis om het de lezer niet onnodig lastig te maken. Het oudst bekende gebruik van de term homoseksualiteit is in werk uit 1869 van de Hongaarse schrijver K.M. Kerthey die zich keerde tegen de wetgeving in het Habsburgse rijk (Harry Oosterhuis *Stepchildren of nature. Krafft-Ebing's psychiatry, and the making of sexual identity* (Chicago/London 2006) 44). In Nederland is het oudst bekende gebruik dat in 1872 in het pikante werkje *Europeesche Hof-schandalen* (Nop Maas, *Seks! ... in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2006) 57).

2 *Het Volk*, 5 juni 1904: minister-president Kuyper tot de Vereeniging van de Christelijke Onderwijzers.

die voor veel christenen in Nederland acceptabel is.³ Blijkbaar heeft religieus Nederland het medisch discours over homoseksualiteit dat rond 1900 tot in de publieke ruimte doordrong – waarmee het bestaan van de wetenschappelijk vastgestelde homoseksuele identiteit algemeen bekend werd – een plaats binnen het eigen geloof kunnen geven. Met dit artikel wil ik een bijdrage leveren aan inzicht in hoe dit 'verwerkingsproces' van het medisch discours verlopen is.⁴

Na een kort overzicht van de geschiedenis van wat wij nu homoseksualiteit noemen tot halverwege de negentiende eeuw, schets ik het begin en de ontwikkeling van het medisch discours in de periode 1870-1900 rond wat toen bij voorkeur 'conträre sexuellempfindung' of 'uranisme' werd genoemd en de rol die autobiografieën daarin speelden. Vervolgens bespreek ik wat in dergelijke in Nederland gepubliceerde teksten te lezen is over de relatie van de schrijvers met God en wat eruit op te maken is over hoe zij het bestaan van hun homoseksuele identiteit in Gods schepping een plaats geven. Deelvragen die daarbij aan de orde komen, zijn: Stellen de autobiografen dat God hen geboren heeft laten worden met hun op hetzelfde geslacht gerichte liefde? Welke redenen voeren zij aan die God voor hun schepping zou kunnen hebben? Bestempelen zij zichzelf tot zondaar vanwege hun homoseksuele identiteit of is dat pas zo als het woord vlees geworden is?

Van 'sodomiter' tot 'uranier'

Al in verhalen van ver voor onze jaartelling is sprake van liefde tussen mensen van hetzelfde geslacht en er zijn tal van eeuwenoude bronnen waarin verteld wordt over seksuele daden tussen mannen en vrouwen onderling.⁵ Wordt hier in de klassieke tijd nog waarderend over gesproken,⁶ met de komst van het christendom breekt in de westerse wereld het tijdperk aan van vervolgingen van de naar de Bijbelse zondaren vernoemde 'sodomiters'. Het grootste aantal slachtoffers is onder mannen te vinden, maar ook vrouwen waren hun leven niet zeker.⁷

3 Ook binnen orthodox-christelijke richtingen is het bestaan van homoseksualiteit geaccepteerd. Voor sommige christenen geldt wel dat ze uitsluitend de homoseksuele identiteit aanvaarden en niet de homoseksuele leefwijze: 'Het gevoel mag er zijn, niet de daad' (Dr. Ad Prozman, *Homoseksualiteit tussen Bijbel en actualiteit. Een poging tot verheldering* (Heerenveen 2013) 11-15).

4 Dit artikel is het resultaat van een deeloponderzoek binnen mijn promotieonderzoek 'Een homo: van verdoemde tot goed christen'.

5 Zie voor overzichtsverken van de geschiedenis van homoseksualiteit door de eeuwen heen bijvoorbeeld Robert Aldrich (red.), *Gay life and culture. A world history* (London 2006) en Gert Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004). Aldrich noemt als oudste compleet overgeleverd verhaal dat uit een bron uit 1700 BCE over koning Gilgamesh die een man ontmoet 'whom he comes to "love as a wife"' (Aldrich, *Gay life and culture*, 7).

6 Zie onder andere Charles Hupperts 'Homosexuality in Greece and Rome', in: Robert Aldrich (red.), *Gay life and culture*, 29-55.

7 Triest diepteunt van vervolging in Nederland is de executie van 22 mannen in het Groningse Zuidhorn in 1731. Zie voor voorgeschiedenis en achtergronden de twee volgende dissertaties: T. van

In Nederland ligt de felste vervolgingsgolf – met tientallen executies – rond 1730. Dezelfde achttiende eeuw laat echter ook in heel Europa een verzachting van strafwetgeving zien onder invloed van verlichte denkers. Er gaan steeds meer stemmen op die het bestraffen van dit soort daden aan God over willen laten en de staat alleen op willen laten treden als er sprake is van inbreuk op rechten van anderen of van schennis van openbare eerbaarheid. De komst van Napoleon met zijn door verlichte ideeën geïnspireerde Code Pénal maakt dan ook in grote delen van Europa een eind aan de strafbaarheid van tegen natuurlijke ontucht.⁸ Onder deze strafwetgeving worden in de negentiende eeuw nog wel mensen berecht wegens 'ontuchtigheid' – het wetsartikel dat 'schennis van de openbare eerbaarheid' strafbaar stelde, gaf nog heel wat ruimte voor vervolging⁹ – maar de straffen zijn een stuk lichter dan in de eerdere periodes.

Een andere juridische verandering in deze eeuw is de groeiende aandacht voor de geestesgesteldheid van verdachten. Of beklagden al dan niet toerekeningsvatbaar zijn voor hun daden wordt bepaald voor hun berechting. Dat geldt dus ook voor plegers van zogenaamde ontucht. Er worden in de loop van de eeuw steeds vaker artsen als gerechtelijk-deskundige-ingeschakeld bij-ontuchtzaken. Is het tot halverwege de negentiende eeuw hun belangrijkste taak door middel van lichamelijk onderzoek vast te stellen of bepaalde strafbare daden – bijvoorbeeld verkrachting of 'pederastie'¹⁰ – inderdaad gepleegd zijn, daarna gaat het steeds meer om de vraag of de beklagde wel of niet toerekeningsvatbaar kan worden geacht voor de hem ten laste gelegde strafbare feiten.¹¹

Gezien de gescherste ontwikkelingen is het niet verbazingwekkend dat de eerste wetenschappelijke publicaties over een homoseksuele identiteit in een medisch-juridische context verschijnen. De Franse gerechtelijk-geneeskundige Michéa schrijft in een artikel in 1849 over mannen die zich als vrouwen gedragen wat volgens hem veroorzaakt wordt door 'un gout inné, d'une passion instinctive', een 'aberration mentale'.¹² Zijn Duitse collega Casper spreekt in

der Meer, *Sodoms zaad in Nederland. Het ontstaan van homoseksualiteit in de vroeg-moderne tijd* (Amsterdam 1995) en D.J. Noordam, *Risikante relaties. Vijf eeuwen homoseksualiteit in Nederland, 1233-1733* (Hilversum 1995). Zie ook noot 15. Een recent artikel over minder bekende vervolgingen en executies (door de sodomsdood verbranding) van vrouwen is Jonas Roolens, 'Visible women, female sodomy in the late medieval and early modern Southern Netherlands (1400-1550)', *BMGH* 3 (2015) 3-24.

⁸ Zo ook in Nederland in 1811. De straffeloosheid duurde precies een eeuw. Vanaf 1911 tot 1971 was er een wetsartikel dat homoseksuele daden van een meerderjarige met een minderjarige (toen 21 jaar) strafbaar stelde.

⁹ Van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 439 en verder.

¹⁰ 'Pederastie' is net als 'pedicatio' een term die voor anaal geslachtsverkeer werd gebruikt. De term pederastie werd ook gebruikt voor pedofilie.

¹¹ De groeiende aandacht voor de geestesgesteldheid van ontuchtplegers heeft met verschillende maatschappelijke ontwikkelingen te maken. Zo worden angst voor degeneratie van een heel volk en de wens ziektes te voorkomen en te zorgen voor publieke hygiëne, redenen om bestuurlijk en medisch in te gaan grijpen in het seksueel gebied. Zie verder Oosterhuis, *Stepchildren of nature* en Pieter Koenders, *Tussen christelijk reviel en seksuele revolutie: bestrijding van zedeloosheid, met de nadruk op repressie van homoseksualiteit* (Amsterdam 1996).

¹² C.F. Michéa, 'Des déviations malades de l'appétit vénérien', *L'Union médicale*, 17 juillet 1849. Via re-edition in *Annales médico-psychologiques* II (1850) 115-119, aldaar 116, 118.

1852 zijn vermoeden uit dat de vrouwelijke uiterlijkheden en ijdelheid die hij ziet bij mannen die zich tot mannen aangetrokken voelen, veroorzaakt worden door een psychologische vergissing die bij 'vielen Unglücklichen – ich vermute aber bei der Minderzahl' – aangeboren is.¹³ Beide artsen leggen dus een verband tussen een voorkeur voor hetzelfde geslacht en een aangeboren vrouwelijkheid in de geest van de mannen.

De publicaties van de gerechtelijk-geneeskundigen vormen het startsein van het medisch discours over de relatie tussen seksuele daden en geestelijke gesteldheid. De gedachte dat 'afwijkende seks' leidt tot geestelijke stoornissen, gaat plaatsmaken voor de opvatting dat die causale relatie omgekeerd is. Psychiaters raken ervan overtuigd dat een geestelijke stoornis tot afwijkende seks kan leiden en daarmee gaat seksualiteit zowel tot het lichaam als tot het gebied van de geest behoren.¹⁴ Het koesteren van liefde voor of het hebben van seks met iemand van hetzelfde geslacht wordt voor de artsen geen kwestie meer van 'anders doen', maar van 'anders zijn'.

Natuurlijk zijn er ook in de periode voor deze wetenschappelijke vaststelling van het bestaan van de homoseksuele identiteit al mensen geweest met homoseksuele verlangens. Uit verschillende bronnen blijkt dat vanaf eind zeventiende en vooral in de achttiende eeuw een homoseksueel zelfbewustzijn bij de zogenoemde sodomieten ging ontstaan en het besef groeide – zowel bij hen als bij hun omgeving – dat zij 'een ander soort mens' waren.¹⁵ De ontdekking van de 'conträre Sexual-empfindung'¹⁶ als studieobject en de wetenschappelijke erkenning dat deze seksuele voorkeur een uiting is van een eigen identiteit, gaven dit besef echter 'de status van absolute en onloochenbare waarheid'.¹⁷ Met het

¹³ J.L. Casper, 'Ueber Notzucht und Päderastie und deren Ermittlung Seitens des Gerichtsarztes. Nach eigenen Beobachtungen', *Vierteljahrsschrift für gerichtliche Medizin und öffentliches Sanitätswesen* I (1852) 21-78, aldaar 62. Ook signaleert hij op pagina 76 dat het vaak lastig is bewijzen voor pederastie te vinden omdat 'bei nicht wenigen die unerklärliche geschlechtliche Verirrung sich in den Grenzen eines gewissen Platonismus erhält'.

¹⁴ Oosterhuis, *Stepchildren of nature*, 39-40 en Gert Hekma, *Homoseksualiteit, een medische reputatie. De uitdooiering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland* (Amsterdam 1987) 33-55.

¹⁵ Zie noot 6, 7, 8. Van der Meer en Noordam schetsen beiden ontstaan en groei van een homoseksueel zelfbewustzijn bij sodomieten en van een homoseksuele subcultuur. Beiden stellen dat in het begin van de negentiende eeuw bij mensen met homoseksuele verlangens en hun omgeving er een besef is van het bestaan van een homoseksuele identiteit. Van der Meer concludeert dan ook dat de medici uit de tweede helft negentiende eeuw niets anders deden dan deze 'common sense'-kennis een wetenschappelijke basis verschaffen en er een nieuw vocabulaire voor ontwikkelen waarmee de opvattingen een nieuwe, hogere status kregen. Noordams conclusie is dat eind achttiende eeuw ideeën over 'het derde geslacht' slechts sporadisch in de bronnen te vinden zijn en dat de verbreiding ervan pas in de loop van de negentiende eeuw kwam toen de artsen hun werk tot een specialisme konden verheffen. Ook Hekma *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* stelt dat eind negentiende eeuw de 'dokters en de homo's zelf' (pagina 37) de theoretisering over homoseksualiteit en identiteit tot volle ontwikkeling brachten. Citaat in lopende tekst: Noordam, *Risikante relaties*, 316.

¹⁶ De Duitse psychiater Westphal muntte deze term. Hij publiceerde als eerste twee uitgebreide beschrijvingen van homoseksuelen (van een vrouw en van een man) in: C. Westphal, 'Die conträre Sexualempfindung. Symptom eines neuropathischen (psychopathischen) Zustandes', *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten* 2 (1869/1870) 73-108.

¹⁷ Van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 450.

ontstaan van het wetenschappelijk discours rond een homoseksuele identiteit ging 'de homoseksueel' ook bestaan voor anderen dan direct betrokkenen. Hij of zij werd iemand die door de seksuele voorkeur tot een bepaalde groep mensen ging behoren met specifieke kenmerken en karakteristieken.¹⁸

Het medisch discours rond het uranisme of de 'conträre Sexual-empfindung' breidt zich vanuit Duitsland en Frankrijk vooral vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw snel over Europa uit.¹⁹ In een internationale stroom publicaties worden theorieën en ideeën uitgewisseld over kenmerken en oorzaken ervan, over de vraag of het al dan niet een ziekte of degeneratie is, of iemand ermee geboren wordt of dat het verkregen is en besmettelijk kan zijn, en of er iets aan te doen is. Van groot belang voor deze theorievorming door de psychiaters is verrassend genoeg het werk van iemand die geen medicus was, maar een jurist. Karl Heinrich Ulrichs schreef namelijk in de periode 1864-1879 een reeks van twaalf brochures tegen Duitse wetgeving die 'widernatürliche Unzucht [...] zwischen Personen männlichen Geschlechts' strafbaar stelde. Hij pleitte als eerste voor gelijke rechten voor homoseksuelen en de door hem geïntroduceerde termen - uranisme, urning(in), uraniër - werden de in de negentiende eeuw gebruikelijke termen voor wat wij nu homoseksualiteit en homoseksueel noemen. Ook ontwikkelde hij als eerste een volledige theorie over homoseksualiteit, die hij verklaarde als een biologisch verschijnsel waarbij een vrouwelijke ziel in een mannelijk lichaam terecht was gekomen en andersom. Zijn theorie is van grote invloed geweest op het medisch discours en Ulrichs - in zijn eigen tijd al zeer openlijk homoseksueel - wordt tegenwoordig als een van de pioniers van de homobeweging beschouwd.²⁰

Internationale autobiografieën

In hun zoektocht naar antwoorden op hun vragen over uranisme leunden de wetenschappers zwaar op informatie die ze van uraniërs zelf kregen. Samen met hen verzamelden, vormden en documenteerden ze de eerste kennis van de

18 Een dergelijke ontwikkeling is vanaf ongeveer 2004 te zien in de 'wetenschappelijke ontdekking' van de zogenaamde asexueel. Waarschijnlijk zijn er altijd mensen geweest die niet zoveel ophebben met seks, maar sinds ze in beeld zijn bij wetenschappers 'bestaat' deze vierde seksuele identiteit - naast die van de hetero-, de homo- en de biseksueel - en neemt het aantal mensen dat zichzelf in beschrijvingen ervan herkent toe. In november 2014 verscheen een vragenlijst in het vakblad *Psychological Assessment* waarmee mensen zichzelf als asexueel kunnen identificeren. Zie onder andere 'Asexueel en toch romantisch' (NRC *Handelsblad*, 20 december 2014), 'Niet onder de gordel' (NRC *Handelsblad*, 9 mei 2015) en het forum AVEN <http://asexuality.org/du>.

19 Bijvoorbeeld publicaties van Tardieu (1857), Schminke (1872), Lombroso (1876), Krafft-Ebing (1877), Tarnowsky (1886), Chevalier (1886), Lacassagne (1886). Zie verder Hekma, *Homoseksualiteit, een medische reputatie*, 64 en 184-185.

20 Numa Numanthus [= Ulrichs], *Forschungen über das Räthsel der mann männlichen Liebe* (Berlijn 1994), oorspronkelijke uitgave uit 1863-1875. Zie voor meer info over Ulrichs in Oosterhuis, *Stepchildren of nature*, 44-51 en 64-67 en Hubert C. Kennedy, *Ulrichs. The life and works of Karl Heinrich Ulrichs: pioneer of the modern gay movement* (Boston 1988/Concord 2005).

Afb. 1 Karl Heinrich Ulrichs, schrijver van twaalf brochures in de periode 1864-1879 over wat hij uranisme noemde. Afbeelding uit Jaarboek für sexuelle Zwischenstufen 1 (1899), 35.

homoseksuele identiteit. Psychiaters zetten deze 'ervaringsdeskundigen' aan tot het schrijven van autobiografieën waarin hun jeugd, hun ontwikkeling, hun ouders en tal van ervaringen besproken werden. Zo trachten ze een beter inzicht te krijgen in oorzaken en gevolgen van gebeurtenissen in het leven van de uraniërs, in het ontstaan van afwijkingen en in tal van andere persoonskenmerken die relevant werden geacht. In combinatie met de gegevens die de medici zelf verzamelden door observeren en meten - waarbij zij details als lengte van oorlelletjes en spanwijdte van een wang indien de patiënt fluit, niet oversloegen²¹ - werden deze autobiografische teksten als casussen gepresenteerd in medische werken en artikelen in de vaktijdschriften.

Een van de belangrijkste psychiaters voor de ontwikkeling van het wetenschappelijk discours rond homoseksualiteit, de Duits-Oostenrijkse arts Krafft-Ebing, zag het verzamelen van casusbeschrijvingen zelfs als de voornaamste van zijn werkzaamheden als wetenschapper en deed veel moeite om eraan te komen.²² Herhaaldelijk riep hij collega-artsen én 'leken-lezers' van zijn werk

21 Casus 5, 14-15 (zie: info kadertekst). Niet kunnen fluiten werd als kenmerk van een urning/uraniër gezien.

22 Zie onder andere Hekma, *Homoseksualiteit, een medische reputatie*, 49, 64-71 en Oosterhuis, *Stepchildren of nature*. Psychiater Von Römer die in Nederland begin twintigste eeuw het meest heeft geschreven over en onderzoek heeft gedaan naar homoseksualiteit schrijft over Krafft-Ebing in *Het uranisch gezin* (Amsterdam 1905) 24: 'Met hem vangt dan het tijdperk van 'n wetenschappelijk onderzoek in deze materie [het uranisme] aan.'

op om levensbeschrijvingen naar hem toe te sturen, waardoor de internationale casuïstiek van 'contrair seksualen' van de zeventien hem bekende gevallen in 1882 uitgroeide tot 46 casussen in de laatste door Krafft-Ebing zelf bezorgde editie van zijn invloedrijke *Psychopathia Sexualis*,²³ de twaalfde druk uit 1903. Dat de autobiografische verhalen in de medische vakliteratuur representatief zijn voor alle homoseksuelen in deze periode is niet erg waarschijnlijk. Het zijn er immers weinig en bovendien gaat het bijna altijd om patiënten van psychiaters óf om mensen die onderzocht werden in het kader van een juridische verdenking. De 'bij juristen en artsen onbekende' homoseksuelen die in de periode 1870-1900 vanzelfsprekend ook bestaan hebben, blijven dus buiten beeld. Verder is het aantal vrouwelijke auteurs onder de autobiografen ondervertegenwoordigd. Al schreven de verschillende psychiaters wel over vrouwelijke homoseksualiteit,²⁴ het aantal casusbeschrijvingen van vrouwen is internationaal altijd veel lager geweest dan dat van mannen en voor Nederland geldt zelfs dat er uit deze periode niet één autobiografie van een vrouw bekend is.²⁵

Verder is er over het 'authenticiteitsgehalte' van autobiografieën het nodige te zeggen.²⁶ Los van het feit dat niet is na te gaan in hoeverre de teksten door artsen geredigeerd zijn en of de autobiografen oprecht zijn – ook al stellen velen ervan nadrukkelijk en herhaaldelijk de waarheid te spreken²⁷ – zijn de teksten per definitie geconstrueerd met behulp van retorische technieken.²⁸ De schrijvers structureren hun verhaal – meestal onder invloed van het format dat artsen hanteerden – en kunnen er strategisch voor kiezen over bepaalde gebeurtenissen of gevoelens wel of niet te vertellen of hun eigen rol als lijdert of strijder erin te veranderen. Kortom, er kan niet van uitgegaan worden dat alles wat in de teksten staat 'echt gebeurd' is of 'echt gemeend'.²⁹ De autobiografen

23 In zijn werk *Psychopathia Sexualis*, waarvan de eerste editie in 1886 verscheen, is een classificatie opgenomen van tal van verschillende seksuele verschijnselen en introduceert Krafft-Ebing termen daarvoor als sadisme en masochisme.

24 Casper en Michéa (zie begin artikel) stippen al het bestaan van vrouwelijke aan. De belangrijkste psychiaters in deze periode – Westphal en Krafft-Ebing – behandelen in hun werk ook casussen van vrouwelijke homoseksuelen.

25 Over het waarom van het lage aantal bekentenissen van vrouwen, zie Geertje Mak, 'Het vrouwelijke zelf', in: Liesbeth Nys en Henk de Smaele (red.), *De zieleke natie* (Groningen 2002) 298-320.

26 Zie over deze autobiografieën en de betrouwbaarheid ervan onder andere Oosterhuis, *Stepchildren of nature*, met name hoofdstuk 15 en Klaus Müller, *Aber in meinem Herzen sprach eine Stimme so laut, Homosexuelle Autobiographien und medizinische Pathographien im neunzehnten Jahrhundert* (Berlin 1991).

27 Zie voor de opmerkingen over de waarheid spreken Casus 1, 23; Casus 4, 178 en Casus 5, 38 (zie info in de kadertekst) en Oosterhuis, *Stepchildren of nature*, met name hoofdstuk 15. Natuurlijk kunnen deze opmerkingen pure retoriek zijn. Het is aan de lezer van toen en nu bij zichzelf vast te stellen hoe betrouwbaar hij ze acht.

28 Zie over het lezen van autobiografische teksten in het algemeen Lut Missinne, *Oprecht gelogen. Autobiografische romans en autofictie in de Nederlandse literatuur na 1985* (Nijmegen 2013) en Smith en Watson, *Reading autobiography. A guide for interpreting life narratives*, met name het hoofdstuk 'A tool kit: twenty-four strategies for reading life narratives'.

29 Zie Mary Kemperink, 'Am I not punished enough?' Confessions of homosexuals in medical studies around 1900', in: Jaap Grave en Rick Honings (red.), *Illness and literature in the Low Countries from the Middle Ages until the 21st century* (Göttingen 2013), 159-180. over het gebruik van retorische middelen in bekentenissen en over mogelijke invloed van artsen op de constructie van teksten.

Casus (1) 1870/1883 De briefschrijver, Nederlands eerste uranist

Bron: N.B. Donkersloot, 'Klimisch-forensische betekenissen der perverse geslachtsdrift'. Afl. 7 (8 april 1883) van een serie van zeven artikelen, *Geneeskundige Courant* maart/april 1883. (Aflivering is als reprint opgenomen in Gert Hekma, *Honderd jaar homoseksuelen*, 21-26.)

Casus (2) 1893 De zeeofficier 'met moreele defecten'

Bron: P.F. Spaank, 'Bijdrage tot de casuïstiek der Urningen', *Psychiatrische Bladen* 11 (1893) 143-165.

Casus (3) 1894 De joodse godgeleerde

Bron: D. de Snoo, 'Drie gevallen van aangeboren "Conträre Sexual-Empfindung" onderling vergeleken', *Psychiatrische Bladen* 12 (1894) 114-137, 186-199, 288-300.

Casus (4) 1897 De Zwitserse pleitbezorger

Bron: J.H. Anschutz, 'Autobiographie', *Psychiatrische en Neurologische Bladen* 1 (1897) 158-166.

Casus (5) 1901 De spiritistische onderwijzer

Bron: A. Couvée en J.K.A. Wertheim Salomonson, 'Een geval van Homosexualiteit', *Psychiatrische en Neurologische Bladen* 5 (1901) 7-45.

schrijven voor een lezer en willen iets met hun tekst bereiken. Al zijn het per seer soonlyke verhalen, dat deze een functie binnen het psychiatrisch debat en/of een juridische zaak zouden krijgen, was bij hen bekend. Ongetwijfeld waren ook de psychiaters zich bewust van kanttekeningen aangaande waarheidsgehalte en representativiteit van de autobiografische teksten, maar dat laat onverlet dat het deze door de uraniers zelf geleverde bouwstenen waren met behulp waarvan zij hun theoretisch raamwerk rond homoseksualiteit ontwikkelden.

Ook in de Nederlandse medische literatuur verschijnen vanaf de jaren tachtig van de negentiende eeuw – naast besprekingen van de internationale ontwikkelingen en vakliteratuur rond contraire sexualiteit – publicaties waarin artsen over hun praktijkervaringen schrijven.³⁰ In vijf van deze publicaties komen 'contrair seksualen' zelf uitgebreid aan het woord.³¹ Met het publiceren van deze autobiografische teksten droegen de Nederlandse medici hun steentje bij aan de internationale casuïstiek en het beantwoorden van vragen rond 'de zoo

Oosterhuis *Stepchildren of nature*, stelt op pagina 167 en verder vast dat Krafft-Ebing ook casussen en brieven opneemt van urningen die de door hemzelf ontwikkelde theorie tegenspreken.

30 Zie bijvoorbeeld J. van Deventer Sz., 'Over ijverzucht en ijverzuchtswaan', *Psychiatrische Bladen* 6 (1888) 171-190 waarin hij vaststelt dat zelfmoord uit jaloezie ook voorkomt bij homoseksuelen.

31 Dit is het aantal teksten dat mij bekend is. Mochten lezers meer gepubliceerde egodocumenten van homoseksuelen uit de periode tot 1900 kennen, dan zou ik een berichtje hierover bijzonder op prijs stellen: j.f.van.der.lee@rug.nl.

eigenaardige psychologie van den urning'.³² Een van de vragen die de onderzoekers bezighield, was die of uraniërs 'geene godsdienstige bezwaren' hadden tegen hun handelingen.³³

Hierna maak ik aan de hand van de bespreking van de vijf teksten³⁴ duidelijk welke antwoorden op deze vraag gegeven werden en wat de autobiografen nog meer schreven over hun relatie met God en redenen van het bestaan van een homoseksuele identiteit in Gods schepping.

Uraniërs aan het woord in Nederlandse vakliteratuur

Met het publiceren van de artikelen willen artsen hun 'bijdrage tot de casuïstiek der aangeborenen conträre Sexual-Empfindung'³⁵ leveren, omdat er in de literatuur nog maar weinig gevallen beschreven zijn, 'zoodat elke nieuwe bijdrage tot dit belangwekkende verschijnsel voorzeker nog nadere bespreking waard is'.³⁶ De aanleiding voor de autobiografen zelf om de pen ter hand te nemen is wisselend. Zo geldt voor twee van hen dat ze dit doen omdat ze aangeklaagd zijn. Dit zijn een zeeofficier (2) die beschuldigd is van het verleiden van een medeschepeling en een onderwijzer (5) van 45 jaar die verdacht wordt van ontucht met een leerling Y., die bij hem avondles voor 16- tot 20-jarigen volgde. Zij hebben dus wel iets - juridische onschuld - te winnen met het op papier zetten van hun levensbeschrijvingen voor de psychiaters die hen onderzoeken. Anders ligt dat voor de andere drie autobiografen. Zij zijn niet verwikkeld in een juridische zaak, maar uit hun schrijven blijkt wel de wens een 'morele zaak' te winnen. Alle drie zetten in hun verhalen hun retorische vermogens in om hun lezers duidelijk te maken hoe deze tegen het bestaan van homoseksualiteit zouden moeten aankijken. Twee van deze teksten zijn afkomstig uit psychiatrische instellingen en daarin komen een Duitser (3) die in Nederland behandeld wordt en een Zwitser (4)³⁷ aan het woord die als ervaringsdeskundigen heel wat te vertellen hebben. De vijfde tekst ten slotte is een brief die in 1870 door een homoseksuele arts (1) opgestuurd werd naar het medische weekblad de *Geneeskundige Courant*. Zijn verhaal werd pas drie maanden later door hoofdredacteur en psychiater Donkersloot gepubliceerd, omdat deze toen niet langer - zoals nog wel in 1870 - uranisme als 'een ver-

32 Casus 5, 7-8 (zie voor bron kadertekst).

33 Zie bijvoorbeeld casus 5, 41; casus 3, 296.

34 Zie voor bronnen kadertekst. Ik heb de casussen genummerd naar datum van publicatie.

35 Casus 3, 113 en noot 1.

36 Casus 2, 143. Ook de andere artikelen kennen dergelijke zinnen, zie bijvoorbeeld casus 5, 7-8.

37 Casus 4. Deze tekst is via de als auteur vermelde J.H. Anschütz, 'Stabsarzt der Holl. Ost-Ind. Armee. z. Z. Unterassistentenarzt der Irrenheilanstalt Burghölzli' in de *Psychiatrische en Neurologische Bladen* gepubliceerd. Hier is onduidelijk of de autobiograaf zelf in deze kliniek van psychiater Forel opgenomen was of een ambulante patiënt was of wellicht alleen maar zijn autobiografie naar de kliniek had opgestuurd.

achtelijke ondeugd' en 'horror opwekkende afwijking'³⁸ zag, maar inmiddels in kon stemmen met 'de medische literatuur [waarin] de pennen in beweging geraken, om de perverse geslachtsdrift meer als eene ziekte dan als eene ondeugd te beschouwen'.³⁹

"Zeer gezond naar ligchaam en geest"

Dat de medische literatuur in 1883 het uranisme als een ziekte gaat beschouwen, mag dan door Donkersloot als een promotie gezien worden, de briefschrijver uit 1870 (1) komt daar direct tegen in het geweer: '[I]k ben gezond, zeer gezond naar ligchaam en geest en in de kracht van mijn leven'. Ook vertelt hij 'van zeer gezonde, achtingswaardige ouders geboren' te zijn waar wellicht in doorklinkt dat hij - zelf ook arts en dus bekend met het medisch discours - zich niet kan vinden in verklaringen rond uranisme als degeneratieverschijnsel.⁴⁰ De in 1901 aangeklaagde onderwijzer (5) schrijft wel over 'de ongelukkige kwaal van mij',⁴¹ maar besteedt verder geen aandacht aan het ziekelijke karakter ervan. Ook de zeeofficier (2) beschouwt zichzelf niet als ziek, maar sluit niet uit dat zijn neigingen 'misschien ziekelijk'⁴² zijn, wat de verontwaardiging wekt van de Duitser (3) die samen met zijn psychiater De Snoo in 'gesticht Meerenberg' het levensverhaal van de zeeofficier leest. Deze patiënt die tijdens zijn studie van filosofie, letteren en geschiedenis 'gelijktijdig een Joodsch instituut ter opleiding van geestelijken' bezocht, was in zijn vaderland in de problemen gekomen, omdat hij uit religieuze motieven eigenhandig twee jongens besneeden had en van een derde - een christenjongen - wat bloed had afgenomen. Hij was uiteindelijk ontslagen van rechtsvervolging vanwege aantasting van de zeden, omdat de gerechtsartsen het niet eens konden worden over zijn toerekeningsvatbaarheid. De publieke schande was er echter niet minder om en daarom was hij naar Nederland gevluht, waar hij snel 'geapprecieerd [werd] als een zeer begaafd taalkenner [en] assistent van een bekenden theoloog'. De Snoo geeft ook aan dat deze patiënt, die hij onder andere 'onzen armen lijdert', 'den theoloog' en 'onzen inverti' noemt, gelukkig zou zijn geweest in zijn nieuwe leven 'als niet zijne ziekelijke impulsen storend hadden ingewerkt'. Ze zijn ook de reden dat 'onze geleerde' zich vrijwillig in mei 1894 in Meerenberg heeft laten opnemen.⁴³

38 'Nieuwe Boeken', *Geneeskundige Courant* 19 juni 1870. Via reprint in Gert Hekma, *Honderd jaar homoseksuelen, documenten over de wiidoktering van homoseksualiteit* (Amsterdam 1992) 20.

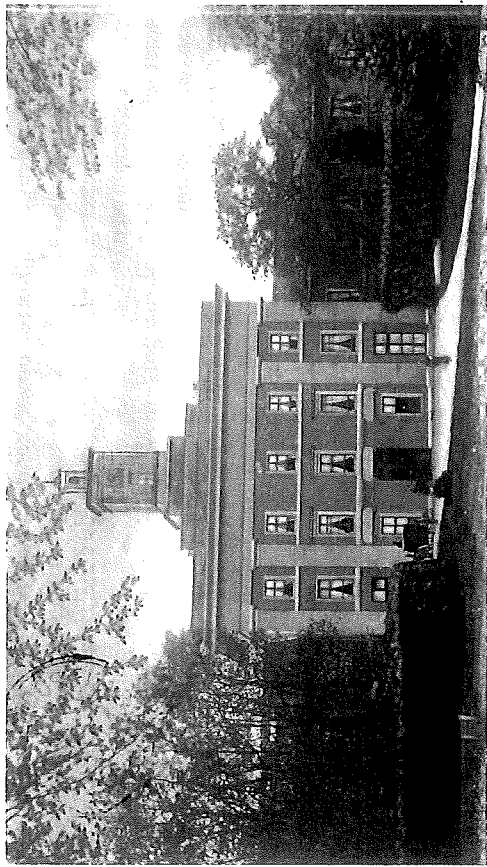
39 Casus 1, 22.

40 Casus 1, 23, 25.

41 Casus 5, 39.

42 Casus 2, 156.

43 Casus 3, 114, 116, 124, 126, 288, 116 en 122. Een inverti is een aangeboren homoseksueel; een perversi is iemand die het 'aangeleerd' heeft. Dit was een toentertijd bij psychiaters gebruikelijke indeling van de contrair-sexuelen. In het artikel rond casus 3 zijn de autobiografische stukken soms wel, soms niet uit het Duits vertaald door auteur en behandelend arts De Snoo. Citaten van de autobiograaf zijn dan ook in wisselende talen.

Afb. 2 Gesticht Meerenberg waar de joodse godgeleerde (casus 3) als patiënt verbleef.
Privécollectie.

'Ganz natürlich und von Gott in den Menschen hineingepflanzt'

De Snoo beschouwt de joodse godgeleerde dus als ziekelijk, maar zijn patiënt stelt helder dat zijn neiging 'ganz natürlich und von Gott in den Menschen hineingepflanzt auch durchaus berechtigt und durchaus nicht krankhaft ist'⁴⁴ en dat er hoogstens sprake kan zijn van een ziekelijke uitoefening ervan. Hij heeft zich nooit in zijn leven aangetrokken gevoeld tot meisjes of vrouwen. Hetzelfde geldt voor de Zwitser (4) en ook voor de briefschrijver uit 1870 (1) is er geen twijfel aan dat hij geboren is zoals hij is. Hij onderschrijft de theorie van de door hem zeer bewonderde Ulrichs dat een urning 'een mensch [is] met het lichaam van een man en de ziel van eene vrouw'. Ondanks zijn 'volkomen ontwikkelde mannelijke genitalia, zwaren baard, mannelijke stem, habitus en gang' is hij 'van af [zijn] vroegste jeugd, meer meisje dan jongen, meer jonkvrouw dan jongeling, meer vrouw dan man geweest'.⁴⁵

De twee autobiografen die hun verhaal op papier hebben gezet voor hun juridisch-psychiatrisch onderzoekers, hebben niet alleen een van jongs af aan bestaande afkeer van vrouwen gemeen, maar doen ook beiden uitgebreid verslag van hun gevecht tegen hun neigingen, wat in het kader van een eventueel proces geen kwaad zal hebben gedaan. De zeeofficier (2) beschrijft hoe hij na een lange strijd tot het inzicht gekomen was dat 'mijne toestand geen misdadige, maar een zuiver aangeborene, misschien ziekelijke was, waartegen het moeilijk, zoo

44 Casus 3, 121.

45 Casus 1, 23, 25 en 25.

niet onmogelijk was te strijden'.⁴⁶ Hij positioneert zichzelf voor zijn lezer als slachtoffer van de 'overmacht' van zijn neigingen. De onderwijzer (5) doet hetzelfde en benadrukt ook nog eens dat hij zó graag anders geschapen had willen zijn. Hij vertelt hoe hij in het gevecht tegen zichzelf God te hulp had geroepen:

[T]oen ik nog jong was, meende ik, dat alle menschen déze neiging in meerdere of mindere mate bezaten, en toen mij later de oogten open gingen en ik het verschil tusschen mij en anderen gewaar werd, meende ik, dat God, die mij zoo en niet anders geschapen had, mij mijne neigingen en handelingen niet meer dan anderen de hunne zou toerekenen. Ik wist voor mij zelven, dat ik gaarne anders wilde, indien ik slechts gekund had. Ik durfde dan ook vrijmoedig tot Hem in het gebed gaan, Hem toeroepende, dat Hij wist, dat ik niet anders kon, doch Hem tevens smeekende, mij, zoo het kon, alsnog andere neigingen en begeerten te geven, Hem tevens de kracht vragende, mijne lusten te beheerschen.⁴⁷

'God weet het, die alles schiep'

Van gevechten tegen zichzelf heeft de in het geheel niet beklagde briefschrijver uit 1870 (1) geen last. Hij kan zich verder ook niet druk maken over het waarom van zijn identiteit: 'Het uranisme bestaat nu eenmaal en heeft altijd onder de menschen bestaan; wij Urningen zijn er nu eenmaal. Waarom? ik weet het niet; God weet het, die alles schiep, ook ons, zoowel als den Dioning en de vrouw'.⁴⁸

Speelt God in zijn schrijven geen belangrijke rol, in het relaas van de zeeofficier (2) ontbreekt Hij geheel. Nergens noemt hij in zijn schrijven God of vertelt hij iets over geloof.⁴⁹ Dit is anders in de levensbeschrijving van de onderwijzer (5) waarin veel aandacht is voor geloof net als in die van de Duitser (3) en de Zwitser (4), die beiden oud-theologiestudenten zijn, zij het de een van de joodse, de ander van de christelijke theologie. Behalve hun studieverleden blijken ze ook gemeenschappelijk te hebben, dat ze in hun jongere jaren hun desinteresse in vrouwen opgevat hadden als een verdienste van hun geloof. Zo konden ze immers niet van hun studie worden afgeleid. Voor de joodse theoloog (3) was het een bewijs te meer dat God zich direct met zijn leven bemoeide: 'Da ich mich [...] für einen besonderen Liebling und Auserwählten Gottes hielt, so sah ich in dieser scheinbaren Anomalie in Wirklichkeit gerade einen nicht hoch genug zu schätzenden Vorzug, ein Mittel, mich vor dem schändenden Umgang mit einem Weibe zu bewahren und war mit meinem Loose recht zufrieden'.⁵⁰

46 Casus 2, 156.

47 Casus 5, 41-2.

48 Casus 1, 23-4. 'Dioning' was de term die Ulrichs gebruikte voor de heteroseksuele.

49 Wel heeft de zeeofficier nog een briefje van de geliefde van wie hij 'een ware, onbaatzuchtige wedderliefde' ontving waarin deze schrijft over 'dien Almachtigen Vader, in wiens handen aller leven dus ook ons leven is'. Zie Casus 2, 159, 164-5.

50 Casus 3, 119; casus 4, 161.

De onderwijzer (5) beschouwt zijn aard allesbehalve als een gunst die God hem geschonken heeft: 'Hoe dikwijls toch was mijn geheele wezen in verzet gekomen tegen de schepping, die mij met geheel verschillende neigingen en lusten dan de overige schepselen bedeed had [...]'. Hij was echter met zijn lot verzoend geraakt toen hij kennis had gemaakt met het spiritisme, dat hem 'het geloof [leerde] aan een herhaald bestaan des menschen zoowel op deze aarde als op andere planeten, terwijl ons tegenwoordig lot als het billijk en rechtvaardig loon voor de tekortkomingen van een vroeger bestaan voorgesteld wordt. [...] wie weet, voor welke zonde mijn tegenwoordig leven de straf is.'⁵¹

'Ondoelmatig met sperma en eieren'

Het leven van de onderwijzer is dan misschien een straf voor een zonde uit een eerder bestaan, zichzelf beschouwt hij niet als een zondaar. Hij gelooft niet dat God problemen heeft met de liefde die hij voor zijn leerling Y. koestert: 'In het oude testament had ik ook vaak gelezen dat de genegenheid tusschen David en Jonathan inniger en Gode meer welgevallig was, dan die tusschen man en vrouw. Ook deze overwegingen droegen er het hunne toe bij om mijne gemoedsbezwaren op godsdienstig gebied weg te nemen.' Hij legt uit dat zijn gevoelens voor zijn leerling Y. uiting zijn van 'de zuiverste onbaatzuchtigste liefde en hem innig te omhelzen was mij meer waard, dan het verrichten van wellustige handelingen'.⁵²

Ook de andere autobiografen beoordelen zichzelf niet als zondaars. De briefschrijver uit 1870 (1) vindt het zeer onterecht dat voor urningen 'hoon, smaad, vervolging, vernedering, verachting hun loon is, wanneer zij onbeperkt vrij baan geven aan hunne natuurlijke aandrift'. Hij constateert als *feit* - dat woord spatieert hij in zijn schrijven - dat 'een Urning niet is een verachtelijke wellusteling, maar eenvoudig een mensch als ieder ander, een schepsel Gods, gerechtigd als ieder ander om zijne liefde-driften in alle tucht, eer en deugd op te volgen'. Wel geeft hij aan dat niet elke vorm van drift genade in zijn ogen vindt: 'Ik heb voor de Paed.[erast] de grootste afschuw en zeker van de 200 Urningen 199 met mij.' Hij voegt eraan toe: 'Ook onder ons komen nu en dan zulke abnormiteiten voor. Regel zijn ze niet; integendeel, uitzondering, even als onder U.'⁵³

Een van die zeldzame uitzonderingen is de 25-jarige zeeofficier (2) die beschrijft hoe hij van de meer dan zeventig minnaars die hij in een kleine vijf jaar verslijt, het nodige heeft geleerd waaronder uiteindelijk de 'paedicationem activam et passivam' al geeft hij - wellicht tactisch - aan dat hij daar in eerste instantie wat moeite mee had: '[D]en eersten keer walgde zij mij ook, doch om bij mijne geliefden tot het eene te komen kon ik op den duur het andere niet

⁵¹ Casus 5, 37.

⁵² Casus 5, beide citaten op 42.

⁵³ Casus 1, 23, 26, 24, 24.

nalaten.'⁵⁴

De beide geloofsdeskundigen - de joodse Duitse patiënt van De Snoo (3) en de Zwitser (4) - gebruiken hun kennis van de Bijbel en van gezaghebbende interpretaties daarvan om uit te leggen waarom hun gerichtheid op mannen geen doorn in het oog van God zou zijn en stellen beiden dat de wetgeving rond homoseksualiteit op een verouderde moraal is gebaseerd. Ze voeren aan dat het argument dat homoseksualiteit zondig zou zijn, omdat die niet op voortplanting gericht is, ook geldt voor vele huwelijken waarin en waarbuiten 'on-doelmatig met sperma en eieren wordt omgegaan' en dat de voortplantingsdoelmatigheid is van een moraal die niet door God maar door de mens ontworpen is.⁵⁵ De joodse geleerde (3) vindt procreatie dus geen argument, maar,

veel sterker wogen bij mij [...] de voorschriften in de Mozaische boeken; reeds zeer vroeg wist ik dat mijne handelingen, meer nog dan die van Onan, een gruwel in de ogen des Heeren moesten zijn, - en toch, was het niet God zelf, die dit instinct in mij legde? en heb ik dan niet het recht volgens dit door God gegeven instinct te handelen?

Hij weet dan ook zeker dat 'der mit meinen Neigungen Behaftete sich in durchaus ungestorntem, kindlichem Verhältnisse fühlt zu dem Allwissenden Gott!'⁵⁶

De Zwitser (4) die 'freiere religiöse Anschauungen gewonnen' had, doet in een zeer uitgewerkt betoog uit de doeken hoe de liefde voor hetzelfde geslacht ooit tot doodzonde werd verklaard, vervolgens in de christelijke moraal terecht kwam en waarom deze nu niet meer geldend is. Hij legt uit dat het een misdrijf was waarop de doodstraf stond in de tijd dat de Joden in het vijandelijke land Kanaän leefden, omdat het voor hen toen van levensbelang was dat hun bevolkingsomvang zou groeien. Die Joodse 'volkseis' is vervolgens als godsgebod uit het Oude Testament in de christelijke moraal terechtgekomen. Zijn stelling is dan ook dat morele wetten en geboden gevormd zijn vanuit de maatschappelijke noodzaak daartoe en er geen voor alle tijden en voor alle mensen geldende moraal is. Als een volk geen noodzaak tot groei heeft, is er dus geen enkele morele grond om 'de homogene liefde' te bestrijden. Om de lezer niet met lege handen te laten staan legt hij uit welke moraal volgens hem nu de plaats van de verouderde moet innemen. Hij stelt dat de geslachtsdrift van cultuur-maatschappelijk belang is. De 'liefdesprikkel' zorgt ervoor dat mensen hun beste eigenschappen ontwikkelen, omdat ze daarmee de meeste kans maken de geliefde te veroveren. Op die manier draagt liefde dus bij aan de ontwikkeling van de samenleving. Hieruit is de ethische norm af te leiden dat geslachtsgemeenschap moet bijdragen aan de sociale vorming van mensen. Op grond hiervan zijn dan ook bijvoorbeeld onanie, seks met dieren en seks zon-

⁵⁴ Casus 2, 153-54.

⁵⁵ Casus 4, 163-4.

⁵⁶ Casus 3, 296, 126.

der liefde af te keuren: '[G]eschlechtlicher Akte bei kaltem Blute [...] erschienen mir als die eigentliche Unzucht.'⁵⁷

Zuivere onbaatzuchtige liefde, niet uit seksueel genot

De Zwitser ziet dus geen reden om homogene seks af te keuren zolang deze uit liefde voortkomt. Hij schrijft dat bij hemzelf zijn gevoelens voor mannen lange tijd geen seksuele component hadden waardoor hij toen hij een boek van Kraft-Ebing in handen kreeg, de beschreven gevallen wel begreep, maar zich er niet in herkende. Pas toen hij op zijn 28^e kennismaatte met iemand die hem de mutuele onanie toonde 'ward der sinnliche Trieb bei mir rein bewusst geschlechtlicher' maar tot op de dag van vandaag beperkt hij zich het liefst tot alleen maar omhelzen. Alleen bij grote opwindning wil hij overgaan tot 'meer' dat vooralsnog bestaat uit mutuele onanie en het aanraken van geslachtsdelen. 'Paederastie kenne ich noch nicht.' Wel heeft hij zich recent toen hij hevig opgewonden was laten verleiden tot orale seks: 'ähnlich wie man ja auch im hypnotisierten Zustand bittere Tinte mit höchster Wollust als süßsen Wein trinkt'.⁵⁸

Net als de Zwitser, de brievenrijver uit 1870 en de onderwijzer koesteren de zeeofficier en de joodse godgeleerde het ideaal dat lust en seksuele activiteiten verbonden zijn met liefde, maar bij hen is de natuur geregeld sterker dan de leer. De zeeofficier (2) heeft, zoals zijn tientallen minnaars bewijzen, geen moeite met seks zonder liefde, maar maakt wel duidelijk dat dit iets heel anders is dan liefde. Hij geeft aan dat veel van zijn bedgenoten geld vroegen, maar dat vijf van hen 'bepaalde urningen' waren en dat hij één van hen nog steeds bemint:

[...] met een zuiver onbaatzuchtige liefde, voortvloeiende uit de eigenschappen van den persoon zelf en niet uit het sexueele genot, dat hij mij verschaft. Van [hem] mocht ik dan ook ware, onbaatzuchtige wederliefde ontvangen en het eenvoudig samenzijn met hem, zonder meer, is reeds voldoende om mij gelukkig te maken [en was de angst er niet geweest voor ontdekking] zou ik dan met niemand ter wereld hebben willen ruilen.⁵⁹

De joodse godgeleerde (3) die het levensverhaal van de zeeofficier leest, vertelt zijn arts dat hij ook zo'n 'ware, onbaatzuchtige liefde' heeft ervaren met de hem door God geschonken geliefde Otto om wiens dood hij nu al twaalf jaar diep treurt. Zijn arts De Snoo is onder de indruk van hoe diep en zuiver die liefde was en nog is – 'het meerendeel der menschen toch is ethisch ongeschikt zoo hoog, zoo ideaal lief te hebben met bijna volkomen terzijdestelling van het eigen ik'. – maar kan er desondanks niet omheen vast te stellen dat zijn patiënt ook 'een gulzige veelvraat van knapen [is en] een invers instinct hem tot zijne

⁵⁷ Casus 4, 158. Het betoog beslaat 163-166.

⁵⁸ Ibidem, alle drie de citaten op 162.

⁵⁹ Casus 2, 158-159.

erotische handelingen dreef'. Tot die handelingen behoorde niet de pederastie, want de patiënt 'kent het begrip paediatrico niet'. Ook 'die Geschlechtsbefruchtung inter femora' heeft hij nooit met iemand uitgeoefend. Omarmen en kus-sen, kan al bevredigend genoeg zijn voor hem en hetzelfde geldt voor het zien van naakte jongens. De Snoo stelt dan ook vast dat 'de geleerde het bij den onrijpen' zoekt en vraagt hem de pen ter hand te nemen '[o]pdat hij systematisch zijne sensaties zoude beschrijven'. Deze gehoorzaamt door als antwoord op de vraag wat het nu is waardoor een jongen hem zo diepgaand kan raken een bladzijdlenlange minutieuze beschrijving op te leveren van de uiterlijke eisen waaraan zijn ideaaltype moet voldoen: huidskleur, schoenen, lichaamsbouw, kapsel (niet te vrouwelijk), lengte, kleur van de ogen en huid passeren de revue. Ondanks zijn eigen diepe geloof vindt hij het geloof van een jongen niet van belang in tegenstelling tot de vorm van de neus (gebogen). Over de kleding is hij het meest gedetailleerd – zo ziet hij het liefst witte kousen in combinatie met zwarte schoenen, maar bij blauwe schoenen refereert hij gele kousen en donkere kousen zijn bij voorkeur gestoken in witte turnshoenen.⁶⁰

'Door spreken zullen wij overwinnen'

De liefhebber van 'vroolijke en gezonde, lustige en stevige knapen' heeft inmiddels ingezien dat die lusten schadelijk voor hen kunnen zijn en daarom strijdt hij tegen die impulsen, maar hij wil wel stellen dat het samenleven van twee 'Mannspersonen, die natürlich beide das gleiche Bedürfnis empfinden, so ehrenswert und so sittlich ist, wie das Leben der sogenannten normalen Menschen in der Ehe'. Hij vergelijkt het veroordelen daarvan met dat van ketters en heksen in vroeger tijden en vindt dan ook: angst voor gevolgen 'dürfen uns, die mit solcher Neigung Behafteten, durchaus nicht hindern, den Kampf für diese berechtigige Neigung gegen Misverstand und Böswilligkeit aufzunehmen'.⁶¹

Zowel de door hem gebruikte vergelijking als zijn strijdbaarheid lijken een echo van wat de brievenrijver in 1870 (1) al schreef van wie wij kunnen vaststellen dat hij de toekomst wel erg optimistisch tegemoet zag: '[W]ellicht nog in deze eeuw zal aan den Urning en aan de Urningin – een mensch met een mannelijk in een vrouwenlichaam – dezelfde rechten worden gegeven, [als aan] de Dioningen (echte mannen) en vrouwen' net zoals er nu in 1870 immers ook geen ketters meer verbrand worden of heksenprocessen gevoerd. Om dat te bereiken is het echter wel nodig dat urningen zich uitspreken: 'Door spreken zullen wij overwinnen en leven in eere voor God en de menschen.'⁶²

⁶⁰ Casus 3, 130, 122, 117, 120, 119, 122, 288. De 'ideaaltype'-beschrijving beslaat 290-295.

⁶¹ Ibidem, 295, 121, 121. Opmerkelijk is dat dit citaat over liefde tussen mannen de enige plek is die tekst is waar de autobiograaf over mannen schrijft en niet over knapen.

Het heeft iets ironisch dat het schrijven van deze optimistische pleiter voor bekendheid geven aan het uranisme pas dertien jaar later aan de drukpersen zou worden toevertrouwd. Ook voor de redacteur van de *Geneeskundige Courant* zelf is het een gemiste kans geweest dat hij niet iets vooruitstrevender was. Had hij de brief wel direct in 1870 gepubliceerd, dan zou – zeven jaar voordat Krafft-Ebing zijn eerste casussen publiceerde – deze beschrijving van een uraniër zelf – samen met de twee eerste casussen van homoseksuelen die door Westphal in 1869 gepubliceerd waren – tot de allereerste levensbeschrijvingen van uraniërs in de Europese medische vakliteratuur hebben behoord.

De strijdbaarheid en zelfverzekerdheid van de briefschrijver, de Zwitser en de Duitser staan in schril contrast met de houding zoals die naar voren komt uit het schrijven van de onderwijzer en de zeeofficier, wat niet zo verwonderlijk is gezien de weinig benijdenswaardige positie waarin die twee verkeren. De zeeofficier (2) heeft uit angst voor een diepgaand onderzoek naar zijn gedrag ontslag genomen 'uit eene betrekking, die mij meer dan lief was' en besluit zijn schrijven met de vaststelling dat de enige oplossing die hij nog ziet, is een eind te maken aan alle ellende, omdat 'deze maatschappij [...] ons, anders geborenen en voelenden, [...] uitstoot [...] en het zoo goed als onmogelijk maakt om te leven, omdat wij niet zijn gelijk andere menschen.' Of het zover gekomen is, wordt helaas niet vermeld in het artikel waarvan deze autobiografie deel uitmaakt.⁶⁵

Ook de onderwijzer (5) stelt onrechtvaardig behandeld te worden door de maatschappij, omdat hij even weinig schuld heeft aan zijn voor de wereld tegen-natuurlijke gevoelens 'als een mismaakte van geboorte aan zijne mismaaktheid' en hij begrijpt ook niet dat in Nederland niet geaccepteerd wordt wat in Italië en Spanje geoorloofd is. Hij berokkent de maatschappij immers geen schade met zijn liefde – 'ik zelf was degeen, die leed, zeer veel leed' – en vindt dat een vergelijking van hem met bijvoorbeeld een gehuwde bordeelbezoeker niet in zijn nadeel uit zou vallen, omdat hij immers een zuivere liefde koesterde en het niet om de daden ging. De psychiaters die hem onderzoeken zijn blijken hun onderzoeksverslag er ook van overtuigd geraakt dat het platonisch deel van zijn liefde het belangrijkste voor de onderwijzer is, veel belangrijker dan

[...] de masturbatie, mutuele onanie enz. [...] Ditzelfde verschijnsel toch doet zich bij nagenoeg alle 'Urnigen' of heterosexuele mannen voor. Zij zijn allen 'des invertis sexuels' doch behoeven daarom nog geen sexuele perversiteiten te vertoonen. Zoo is hem tot dusverre de paederastie sensu strictiori volkomen vreemd gebleven.⁶⁴

62 Casus 1, 23, 24.

63 Casus 2, 163, 164.

64 Casus 5, 37, 42, 26. De term 'heterosexueel' wordt hier – en ook verderop in het artikel rond casus 5 – gebruikt in de betekenis van de huidige term 'homoseksueel' vanuit de gedachte dat de liefde 'anders gericht is dan normaal'. Het geeft aan dat de terminologie nog vrij nieuw was voor de artsen rond 1900 en de betekenis nog niet vaststonden. Het artikel bevat het onderzoeksverslag van de psychiaters, de autobiografie, een door de verdachte geschreven afscheidsbriefje voor zijn geliefde en een door de verdachte bewerkst. gedicht.

De onderzoekers hebben geen moeite met het stellen van de diagnose dat de beklagde lijdt aan 'een zoodanige afwijking in zijn geslachtsleven als door Casper, later door Westphal beschreven is onder den naam aangeborene conträre Sexualempfindung [...] vertoonende die psychopathischen toestand welke men homosexualiteit [...] noemt', maar de vraag naar de toerekeningsvatbaarheid stelt hen voor problemen. Zelf vinden ze eigenlijk dat de daden van de onderwijzer in causaal verband staan met zijn ziekelijke afwijking en hij dus niet toerekeningsvatbaar is. 'Dit is inderdaad de meening, die bij de meeste psychiaters bestaat', maar ze schrijven dat er ook psychiaters zijn – onder wie Krafft-Ebing – die

[...] zeggen wel is waar [dat] de homosexuale handelingen een gevolg zijn der homosexualiteit, doch de omstandigheden waaronder ze gepleegd worden, daarmede niet in direct causaal verband behoeven te staan. [Die] psychiaters en urnigen zelve verlangen [daarom], dat de urnigen voor de wet geheel gelijk gesteld worden aan normale individuen [...].⁶⁵

Omdat een verhouding leraar-leerling strafbaar is, zou de onderwijzer dan dus wel veroordeeld moeten worden. Vanwege dit gebrek aan consensus binnen de beroepsgroep anno 1901 besluiten de psychiaters de rechters te laten weten, dat zij niet anders kunnen dan 'ons incompetent te verklaren op de vraag of de ten laste gelegde en gepleegde feiten den beklagde toegerekend mogen worden'.⁶⁶

Dit besluit van het gerechtsrapport over de onderwijzer maakt duidelijk dat de pennen die in 1883 in de medische literatuur in beweging waren geraakt om de perverse geslachtsdrift 'meer als eene ziekte dan als eene ondeugd'⁶⁷ te gaan beschouwen, al in 1901 hebben geleid tot de steeds meer geaccepteerde medische overtuiging dat 'homosexualiteit' een aangeboren variant is van de 'conträre sexualesmpfindung' en dat het nu alleen nog de vraag is of daden die eruit voortkomen iemand wel of niet toegerekend kunnen worden. De nieuwste ideeën van een aantal psychiaters zijn inmiddels dat urnigen voor de wet gelijk gesteld moeten worden aan normale individuen. Een idee dat voor de gerechtelijk onderzoekers van de onderwijzer blijikbaar nog een brug te ver is, al geven ze wel aan dat als zij in alles wat de beklagde vertelde de woorden 'man' en 'jongen' zouden vervangen door 'vrouw' en 'meisje', ze zouden vermoeden dat ze 'met een ietwat geexalteerd doch overigens vrij normaal individu te doen hebben'.⁶⁸

65 Casus 5, 24, 27 en 28.

66 Ibidem, 28.

67 Casus 1, 21.

68 Casus 5, 25.

'Eenvoudig een mensch'

Het aantal publicaties in Nederland met autobiografieën van homoseksuelen mag op de vingers van één hand te tellen zijn, het geeft wel de gehele ontwikkeling weer van het medisch denken over homoseksualiteit tussen 1870 en 1900: van het eerste inzicht dat het niet een ondeugd hoeft te zijn, maar iets wat tot de psyche behoort, tot de algemeen door psychiaters aanvaardde vaststelling dat de 'tegenslachtelijke neiging' van urningen aangeboren is en de nieuwste overtuiging dat deze contrair sexuelen behandeld moeten worden als ieder ander.⁶⁹ Ook vertegenwoordigen de vijf schrijvers een breed spectrum van geloofsovertuigingen: de zeeofficier spreekt zichzelf niet uit over God, de briefschrijver uit 1870 lijkt een vanzelfsprekende manier van geloof te hebben die verder niet gespecificeerd wordt, de onderwijzer is spiritistisch-christelijk, de Zwitser heeft kritisch-christelijke overtuigingen en de joodse godgeleerde is diep gelovig.

Al met al is helder dat de artsen medelijden hebben met de uraniërs vanwege hun ziekte, maar dat ziekte geen punt van zorg is voor de autobiografen zelf. Drie van hen geven blijk van een strijdbare, zelfverzekerde houding ten aanzien van hun van de algemene norm afwijkende seksuele voorkeur en vragen niet om medelijden, maar om gerechtigheid. De twee die wel medelijden met zichzelf hebben, hebben dat niet, omdat ze zichzelf als ziek beschouwen, maar omdat ze door het onbegrip van de maatschappij in de problemen zijn gekomen. Was dat onbegrip er niet dan zouden ze volkomen gelukkig geweest zijn met hun seksuele voorkeur.

Alle vijf autobiografen zijn ervan overtuigd dat hun homoseksualiteit aangeboren is en de vier van hen die over God en geloof schrijven⁷⁰ zien zichzelf dan ook als zodanig geschapen door God. Voor de reden die God daarvoor zou kunnen hebben, geven ze verschillende mogelijkheden – van 'geen idee', tot 'gunst' of juist 'straf' – maar ze delen de mening dat zij in Zijn ogen geen zondaar zullen zijn, ook niet als zij zich overgeven aan seksuele handelingen, omdat die immers uit de door Hem in hen geplante aard voortkomen. De Bijbelse zonde van de sodomie of pederastie in striktere zin – de anale penetratie – heeft echter duidelijk wel een aparte status. De briefschrijver uit 1870 (1) schrijft er 'de grootste afschuw'⁷¹ van te hebben, de joodse godgeleerde (3) wist volgens zijn arts niet wat het was, en ook de Zwitser (4) en de onderwijzer (5) hebben geen van beiden ervaring met deze daad. De enige van de vijf die schrijft zich hier wel aan overgegeven te hebben – zij het na aanvankelijke afkeer – is de zeeofficier (2). Of het toeval is dat de enige autobiograaf die geen woord over God schrijft, ook de enige is die in strikte zin als Sodoms zondaar beschouwd

69 Casus 5, 27.

70 Dit is een opmerkelijk hoog percentage in het licht van de opmerking van Oosterhuis over de vele tentallen casussen van Krafft-Ebing: 'Remarkably, perhaps, religious references are found only sporadically in the case histories and personal narratives' (Oosterhuis, *Stepchildren of nature*, 203).

71 Casus 1, 24.

kan worden, is een vraag die niet te beantwoorden is.

Uit de periode tot 1901 zijn er – voor zover ik heb kunnen nagaan – geen andere Nederlandse publicaties waarin uraniërs aan het woord komen. Dat verandert na september 1901 wanneer met de publiciteit rond de lezing die de Nederlandse arts A. Aletrino houdt over 'La situation sociale de l'uraniste'⁷² op een internationaal congres in Amsterdam, het wetenschappelijk discours in het publiek debat terechtkomt. Vanaf dat moment gaan ook politici, geestelijke ambtsdragers, journalisten, redacteuren en literatoren zich het hoofd breken over de stelling van de briefschrijver uit 1870 dat een urning 'eenvoudig een mensch [is] als ieder ander, een schepsel Gods'.

Jolanda van der Lee werkt als zelfstandig redacteur en voert onderzoeksverzaamheden uit voor de leerstoel Nederlandse literatuur en wetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen. Met haar promotieonderzoek 'Ecce homo: van verdoemde tot goed christen' wil ze de vraag beantwoorden of en hoe katholiek en protestants Nederland in de eerste decennia van de twintigste eeuw het wetenschappelijke discours rond homoseksualiteit een plaats en invulling gaf binnen het eigen geloofsdiscours.

Correspondentieadres: Afdeling Nederlandse Taal en Cultuur, Rijksuniversiteit Groningen, Oude Kijk in 't Jastraat 26, 9712 EK Groningen. E-mail: j.f.van.der.lee@rug.nl.

72 A. Aletrino, 'La situation sociale de l'uraniste', weergegeven in het verslag 'Ve Congrès Internationale D'anthropologie criminelle te Amsterdam sep. 1901' dat opgenomen is in dezelfde jaargang van de *Psychiatrie en Neurologische Bladen* als het artikel met casus 5. Zie: *PNB* 5 (1901) 473-496. Nadat de inhoud van deze lezing doordrong tot buiten de congreskamers werd homoseksualiteit onderwerp van publiek debat in Nederland.